

lidské naděje, ve jménu osvobození člověka, ve jménu spravedlnosti a revoluce. Že máme na mysli literaturu, která je nespokojena sama se sebou a sebe samu neustále popírá a znovutvoří, literaturu, která se nebojí ničeho nového a neobvyklého a nebojí se ani analýzy a kritiky a nebojí se ani toho, že nezbytně přijde dřív nebo později další vývoj, nová pokolení, která postaví proti našim koncepcím koncepce svoje, jiné. Že máme na mysli československou literaturu, do které patříme všichni a kterou vytváříme společně, uvnitř které ale je mezi námi i bezpočet rozdílů a mnoho protikladů a ne jeden latentní i zjevný konflikt. Že nicméně usilujeme o kontinuitu této československé literatury, která je ovšem reálně možná jen s plným respektem k rozličnosti a s plným vědomím rozporů a neustálé nutnosti i potřeby toho, aby problematika a odlišnost existovaly v pohybu, i v pohybu vzájemném, a v neustálé snaze o řešení problémů, hierarchii skutečných hodnot a hledání pravdy.

(1965)

O ÚHYBNÉM MYŠLENÍ

Václav Havel

Vážení přátelé,

před časem, jak známo, se na jednom domě ve Vodičkově ulici utrhla římsa a zabila ženu. Krátce nato vyšel v Literárních novinách článek komentující tuto událost, respektive spontánní vlnu kritického rozhořčení, která po ní následovala. Autor začal ujištěním, že by římsy z domů padat neměly, že je zajisté správné, je-li taková věc veřejností kritizována, a že je krásné, když dnes máme možnost podobné věci otevřeně kritizovat. Pak pokračoval úvahou o tom, jaký jsme vůbec celkově urazili ohromný kus cesty, což ilustroval několika příklady, jako třeba tím, že dřív nosily dívky hubertusy, zatímco dnes se strojí podle pařížské módy. Toto názorné ocenění vymožeností naší doby posléze autora dovedlo k otázce, jestli není dnes té kritičnosti přeci jen trochu moc, a k výzvě, abychom se nadále už

neomezovali pořád jen na kritiku nějakých, jak říká, lokálních záležitostí a abychom se soustředili na témata důstojnější lidského poslání a humanistického obsahu pojmu člověk. Článek ukončil posléze apelem na literaturu, aby i ona se už jednou odpoutala od všech podružných komunálních lokalit a začala se zabývat konečně člověkem v jeho celkových perspektivách.

Veřejné mínění, k němuž se článek obracel, si naštěstí z těchto rad nevzalo poučení, a když minulý týden spadla římsa ve Spálené ulici a zabila dalšího člověka, zvedla se ještě daleko rozhořčenější vlna protestů než po prvním případě. Veřejnost, jako ostatně už tolikrát, prokázala i teď více inteligence a lidskosti než spisovatel. Pochopila totiž, že takzvané perspektivy člověka jsou prázdnou frází, odvádějí-li nás od konkrétního strachu, koho zabije třetí římsa a co se stane, když spadne třebaš na mateřskou školku.

Kdyby byl autor článku, o němž mluvím, chladný cynik, uvědomující si amorální dosah svých vývodů, šlo by o celkem neškodnou kuriozitu, která by nestála za pozornost. Jenomže – a to je na celé věci tragické – tenhle článek byl napsán s těmi nejčistšími úmysly a v upřímném přesvědčení, že pomáhá – byť taktickou formou – dobré věci.

Domnívám se, že tu stojíme před názornou ukázkou, jak se kterýkoli úmysl může obrátit ve svůj přímý opak, je-li rozvinut prostředky zkonvencionalizovaného pseudoideologického myšlení, zahnížděného dnes tak povážlivě ve všech oblastech společenského života a způsobujícího mu, podle mého názoru, nedozírné škody. Podstatou toho způsobu myšlení je, že určité osvědčené dialektické figury zformoval a z fetišizoval do tuhého systému myšlenkových a frazeologických schémat, jejichž aplikace na různé oblasti skutečnosti působí sice na první pohled dojem jakéhosi chvályhodně zvýšeného ideologického vidění reality, ve skutečnosti však nepozorovaně zbavuje myšlení bezprostředního kontaktu s realitou, ochromujíc tak jeho schopnost do této reality účinně zasahovat.

Děje se to – především – jakousi *ritualizací jazyka*: z prostředku sloužícího k označování skutečnosti a dorozumívání se o ní jako by se jazyk proměňoval ve svůj vlastní cíl. Zdánlivě tedy jazyk – a v závislosti na něm i myšlení – jaksí stoupá na významu (povinnost pojmenovat je vytlačována povinností ideologicky kvalifikovat), ve skutečnosti tím je však degradován: imputace funkcí, které mu nejsou vlastní, znemožňuje mu plnit funkce, k nimž je určen, a tím ho tedy nakonec jeho nejvlastnějšího významu zbavuje.

Všimněme si například jen toho, jak často je dnes důležitější to, jakých slov používáme, než to, o čem mluvíme! Slovo jako takové přestává být znakem pro kategorii, ale stává se samo kategorií; získává jakousi

okultní moc proměňovat jednu skutečnost v druhou; neargumentuje se myšlenkami, ale pojmy. A tak najednou stačí, aby bylo použito čarovné slovo „disproporce“, a neomluvitelný diletantismus je náhle nejen omluven, ale dokonce snad i povýšen na jakousi historickou nutnost; stačí, aby sadismus byl oblečen do honosného pojmu „porušování socialistické zákonnosti“, a hned se nám už nejeví v tak zlém světle; stačí, aby se spadlá římsa nazvala lokalitou a kritika údržby domů kritikou komunální, a hned máme pocit, že se vlastně nic tak hrozného nestalo; stačí, aby starý dobrý hasič, jako celkem docela obyčejný člověk, který má za úkol hasit požáry, byl nazván požárníkem, a hned máme dojem jakési vyšší funkce, a hned se ho začínáme i tak trochu bát; stačí konečně, aby potřeba ušetřit na domovníkovi tím, že se svěří domy nedělnímu fušování lékařů, právníků a úředníků, byla nazvána „socialistickou péčí nájemníků“, a hned může lékaře otloukající zpuchřelé římsy na svých domech zahřívát pocit, že tím naplňují jakousi vyšší fázi rozvoje socialismu.

Tato mystika slov je ovšem pořád ještě trikem celkem jednoduchým a průhledným. Podstatně nebezpečnější je manipulace s jistými osvědčenými vztahovými schématy.

Typickým příkladem je tu likvidace skutečnosti pomocí jakési falešné „kontextualizace“: záslužná snaha vidět věci vždycky v jejich širších kontextech se natolik formalizuje, že místo aby se uplatňovala vždycky právě jen tím jedinečným způsobem a v té konkrétní míře, jež si daná skutečnost vyžaduje, stává se jednotným a obecně závazným vzorcem myšlení, dosahujícím zvláštní schopnosti rozpustit v neurčitosti všech možných souvislostí všechno určité, co v sobě měla skutečnost, než byla zasazena do svých souvislostí. A tak nakonec domnělý pokus o komplexní vidění vyústuje do komplexní slepoty: nevidíme-li totiž jednotlivé, konkrétní věci, nevidíme nic. A čím víc toho zdánlivě o skutečnosti víme, tím o ní de facto víme méně.

V článku, o němž jsem mluvil, se tento mechanismus realizuje velmi názorně: padající římsy a kritika stavu fasád jsou v něm totiž tak skvěle zakomponovány do světových souvislostí, že nakonec musíme mít intenzivní pocit, že kdyby nepadaly v Praze římsy, byla by už dávno třetí světová válka, a že je tudíž nakonec vlastně cosi zdravého v tom, že padají.

Bylo-li samozřejmé, že prvobytně pospolný člověk si uplácal své doupě tak, aby mu nespadlo na hlavu, musí být pro vyspělý moderní socialistický stát stejně samozřejmé zajistit lidem bezpečnou chůzi po ulici. Tím pro mě celá věc končí a všechna další „ale“, „sice“ a „i když“ považuji prostě za kalení vody, zamlžování věcí a nenormální odvádění řeči na jiné téma. Továrny, sídliště a přehrady jsou jistě krásné věci; i to, že

dívky už nechodí v hubertusech, je třeba ocenit; ale s římsami – tvrdím – to nemá nic společného. Když je řeč o římsách, má se mluvit o římsách a nezaplétat do toho perspektivy člověka. A pokud, tak jen v tom smyslu, že člověk má v dané souvislosti jen dvě možné perspektivy: buď na něj římsa spadne, nebo nikoliv. Ostatně kdo ví, zda preventivní údržba pražských fasád nebyla zanedbána třeba zrovna tím, že kdysi pronášel někdo někde krásná slova o perspektivách člověka, místo aby se staral o to, v čem člověk bydlí.

Všechno souvisí se vším, zajisté. A přesto se obávám, že by Engels tuto myšlenku odvolal, kdyby věděl, čemu bude jednou sloužit – že každý bude totiž mluvit vždycky přesně o něčem jiném, než o čem by mluvit měl.

Uplatnění této falešné kontextualizace v oblasti *kauzální* je obvykle prováděno jejím uplatněním i v oblasti *historické*: radost z toho, že dnes lze – na rozdíl od doby nedávné – směle a veřejně kritizovat padání říms, vyrůstá sice ze srovnání historicky podepřeného, ale v dané souvislosti natolik bezúčelného, že nakonec musí nutně vést ke zcela ahistorickému a absurdnímu dojmu, jako by kritika takových věcí nebyla v každé společnosti něčím absolutně samozřejmým, ale jako by šlo o jakýsi obdivuhodný a originální výdobytek současné fáze vývoje socialismu. Pěkně děkuji za socialismus, který by takovéto samozřejmosti považoval za své vymoženosti!

Jiným charakteristickým mechanismem tohoto odvěcněného způsobu myšlení je něco, co si pro sebe nazývám *dialektickou metafyzikou*. Běží o ten typ z fetišizované dialektiky, která se – strnutím do formálních frazeologických schémat – zvrací (dialekticky) v ryzí metafyziku bezobsažné slovní ekvilibristiky vazeb jako „na jedné straně sice – na druhé straně však“, „v určitém smyslu ano, v určitém smyslu ne“, „nesmíme na jedné straně přeceňovat, ani na druhé zase podceňovat“, „i když v určité situaci některé rysy – jiné rysy za jiné situace zas“ atd. atd. atd. Myslím, že celkem dobrou ukázkou bezobsažnosti, k níž vede tento dialektikometafyzický způsob myšlení, byl dnešní hlavní referát.

Ztráta kontaktu s realitou vede zákonitě i ke ztrátě schopnosti do reality účinně zasahovat. A čím menší je tato schopnost, tím hlubší je provázena iluzí, že je do reality zasahováno. Stačí si například uvědomit, s jakou sebevědomou určitostí dovedeme dnes na jedné straně vynášet neomylné soudy o tom, co bude, a s jakou obdivuhodnou přesností umíme na straně druhé interpretovat, zdůvodňovat a zařazovat to, co bylo. Aniž si ovšem povšimneme, jak podezřele často to, co bylo, nesouhlasí s tím, co podle našich prognóz mělo být. Víme totiž s naprostou určitostí, co a jak má být, a když je to pak jinak, víme zase velice dobře, proč to muselo být jinak. Jediné, co nám dělá potíže, je vědět, jak co opravdu bude.

Vědět, jak věci opravdu budou, předpokládá totiž vědět, jak jsou. Jenomže v tom je právě háček: mezi podrobným odhadem budoucnosti a obsáhlou interpretací minulosti už jaksi nezbývá prostor na to, co je nejdůležitější, totiž na věcnou analýzu přítomnosti. A tak jediné, co nás nakonec neposlouchá, je skutečnost. Pochopitelně: nemáme na ni čas. Ostatně poznání, že je lépe plánovat míň, ale na pozadí reálného průzkumu, než plánovat bezbřezě a každých čtrnáct dní pak lidem vysvětlovat, proč ta nebo ona základní věc není k dostání, je dnes už obecně uznáno. Ono je skutečně asi důležitější, má-li někdo sice o něco menší schopnost nebo ochotu, když spadne římsa, světonázorově vysvětlit, proč spadla, ví-li však ale zato, co dělat, aby se za deset let nezřítíl Jiráskův most. Ostatně kdo má druhou z těchto schopností, tu prvou pak už celkem ani moc nepotřebuje.

Kdybych měl okruh myšlenkových mechanismů, o němž jsem mluvil, nějak stručně pojmenovat, řekl bych asi, že běží o jakési „*úhybné myšlení*“. To jest myšlení, které vždycky nějakým způsobem uhne od jádra věci – ať už od spadlé římsy k perspektivám člověka, od slova lajdáctví ke slovu disproporce, od slova zbabělost ke slovu taktika, nebo od konkrétního faktu osobní viny k abstraktní kategorii „atmosféra kultu osobnosti“. Když se totiž zcela logicky říká, že přehradu vybudovali lidé, a nikoli atmosféra budování, musí se také přiznat, že falešná udání a fingované dokumenty neudělala atmosféra kultu osobnosti, ale rovněž konkrétní lidé. Všechno ostatní není nic jiného než úhyb.

Myslím, že naše doba je dobou tvrdého boje mezi dvěma způsoby myšlení: myšlením úhybným a myšlením věcným. Myšlením polovičatým a myšlením důsledným.

Žijeme v době konfliktu skutečnosti s frází, faktu s jeho apriorní interpretací, zdravého rozumu s rozumem deformovaným; v době konfliktu mezi teorií, která šikanuje praxi, a teorií, která se z praxe učí, konfliktu mezi dvěma gnozeologiemi: tou, která z určité apriorní interpretace světa odvozuje způsob, jakým je třeba vidět skutečnost, a tou, která z toho, jak vidí skutečnost, odvozuje způsob, jakým musí být tato skutečnost interpretována. Podle mého přesvědčení závisí rychlost rozvoje naší společnosti na tom, jak rychle se bude proti první gnozeologii – metafyzické – prosazovat druhá – dialektická. Rád bych řekl teď několik slov o tom, jak se tento konflikt projevuje do dvou oblastí, o nichž je myslím správné na tomto fóru mluvit: totiž za prvé do oblasti čehosi, co bych nazval literárním ovzduším, a za druhé do oblasti vlastní práce Svazu spisovatelů.

Nejprve tedy literární ovzduší. Hlavní část mé práce se váže k Divadlu Na zábradlí, kde jsem dramaturgem a pro něž píši. Mám tedy to štěstí, že se ocitám v jakési relativní oáze, kde – podle mého názoru – o cosi běží,

a kde tudíž nezbyvá mnoho času na sledování ovzduší – ať už literárního, divadelního, nebo jakéhokoli jiného. Což je, jak jistě chápete, výhoda. O to ostřeji jsem si ovšem existenci literárního ovzduší uvědomil ve chvíli, kdy jsem s ním vstoupil do styku. Došlo k tomu před několika měsíci, kdy mě pozvali k práci v redakční radě časopisu Tvář. Tento časopis nemá rafinovanou koncepci. Nechce než nazývat určité věci pravým jménem, říkat to, co si jeho autoři skutečně myslí, a snažit se to říci tak, aby to nemuselo být zapleteno do rituálu všech těch „ale“, „do jisté míry“, „i když na druhé straně“ apod.; chce tisknout věci, které pociťuje jako vnitřně autentické, neodvozené, důsledné v tom, čím chtějí být; chce se obejít bez kompromisů, povinných daní, kličkování a ústupků – ať na kteroukoli stranu. V oblasti kritiky nechce dělat nic víc než prostě brát věci jako to, co opravdu jsou – to jest báseň jako báseň, román jako román, literaturu jako literaturu – a vyprostit je tak ze zajetí všech falešných kontextů, tvářících se sice jako sama podstata díla, ale zamlžujících ve skutečnosti věcný pohled na ně. Jak se to snažení Tváři daří, může být samozřejmě předmětem sporu – časopis ostatně učinil na této cestě teprve prvních pět krůčků.

Nechtělo se mi věřit, jak těžko literární ovzduší uvyká něčemu tak přirozenému, jako je snaha mluvit bez ustálených frazeologických úhybů; jak tomuto ovzduší – úhybným myšlením stále ještě dost a dost zamořenému – najednou tyto úhyby scházejí; jak nerado se smíruje s tím, že si někdo vůbec dopřává luxus otevřenosti; kolika podrážděnými reakcemi, ozvuky, atmosférami a úšklebky je doprovázen pokus tak samozřejmý, jako je pokus několika lidí být sami sebou – bez smlouvání s literárním ovzduším. Přičemž tu nejde zdaleka vždycky jen o úšklebky, ale často, jak se mi zdá, i o nedobrou vůli – jak jinak vysvětlit například to, že od doby, co se ve Tváři objevil článek o Florianovi, pořád je odněkud slyšet, že Tvář je vlastně ve skutečnosti katolický časopis? Kdyby nešlo celkem o vážnou věc, museli bychom se bavit představou, že vyjde-li studie o Masarykovi, stane se Tvář zřejmě časopisem katolicko-protestantským, a až se v ní někdy objeví Kerouakova povídka, půjde tu posléze, zdá se, o časopis katolicko-protestantsko-buddhistický. Že tato podrážděnost přichází ponejvíce ze strany literátů, je myslím symptomatické: lidé, kteří nežijí v každodenním styku s literárním zákulisím, a neznají tudíž nuance jeho interních vztahů, sil a kategorií, nemohli by asi s největší pravděpodobností nikdy pochopit, o co vlastně jde.

Kritika byla svého času nerozlučně spojena s mocí a měla obvykle také mocenské důsledky, takže slušní lidé nekritizovali často ani to, co se jim nelíbilo, aby neuškodili druhým, a zbabělci kritizovali často i to, co se jim líbilo, aby neuškodili sobě. Tato situace už sice dávno pominula,

ale přesto se mnozí chovají tak, jako by trvala: každý pokus o otevřenou kritiku jsou ochotni vydávat za nepokrytý výraz teroru, každé vyhraněné stanovisko za novou podobu dogmatismu. A tak se například spisovatelů, kteří si zvykli na to, že je každý chválí, protože jsou proti dogmatismu, zmocňuje v okamžiku, kdy se stanou předmětem kritiky, nezadržitelný pocit, že se stali obětí štvance, odstřelu, teroristického spiknutí a znovuzrozeného dogmatismu. A ačkoli jsou to často lidé vyznamenaní řády a poctění funkcemi a ačkoli ten, co je kritizuje, nemá často žádnou jinou moc, než že může říct, co si myslí, spatřují ve svém kritikovi málem státního prokurátora.

Aby bylo jasné: riziko nesouhlasu je rizikem každé tvůrčí práce a já o těchto věcech nemluvím v žádném případě proto, abych touto cestou žádal o laskavé porozumění. Mluvím o nich proto, že v nich nespátřuji pouze něco tak přirozeného a normálního, jako je nesouhlas, ale daleko víc důkaz, jak nenormální je situace, v níž stabilizovaný systém úhybného myšlení se jeví jako normální a něco skutečně normálního jako neodpustitelná drzost.

Druhou oblastí, o níž bych ještě rád pohovořil, je – jak jsem už řekl – praxe Svazu spisovatelů. Mohu tak ovšem učinit jedině na pozadí jisté představy o jeho poslání.

Hlavní referát, který tu byl pronesen, nesl titul „Úkoly literatury a práce SČSS“, což může působit dojem, jako by posláním Svazu spisovatelů bylo dávat nebo předávat literatuře nějaké úkoly. Domnívám se, že ve skutečnosti by tomu mělo být naopak: literatura má dávat úkoly Svazu spisovatelů. Každý dobrý spisovatel ví totiž sám nejlépe, co je jeho úkolem. Svaz spisovatelů by měl pouze zajišťovat, aby spisovatelé a časopisy mohli co nejlépe plnit úkoly, které si před sebe – sami – kladou. Mám za to, že takto vymezená funkce Svazu spisovatelů nepředstavuje nic horšího nebo méně důstojného. Naopak – pomáhat dobře v plnění úkolů je vždycky těžší než úkoly vytyčovat.

Má práce v divadle – a mám teď na mysli práci autorskou – mi dala jednu zkušenost: skutečně dobrý dramaturg – takový, jakých je málo – nikdy nenutí autora, aby psal tak, jak by psal on, kdyby psal. Autora sice vede, ale k obrazu jeho, nikoli svému, což znamená, že mu prostředky sobě vlastními – tj. dramaturgicky – pomáhá, aby byl co nejvíc a co nejautentičtější sám sebou, aby se co nejplněji realizoval a rozvinul v tom, co ho dělá jím samým.

Zdá se mi, že Svaz spisovatelů by měl mít tuto vlastnost dobrých dramaturgů: nikdy by se asi neměl stát institucí, která dává direktivy jak psát a vytyčuje literatuře jakékoli umělecké úkoly. Právě naopak: musí

pomáhat literatuře, aby byla skutečně a co nejlépe literaturou, spisovatelům, aby byli co nejsvrchovaněji sami sebou, časopisům, aby byly tím, čím být chtějí, a čím tedy jediné mohou být dobře. Nejde vůbec o to, vytyčit nějaký obecný program, natolik mlhavý, aby se do něho všichni vešli, ale jde naopak o to každému pomáhat, aby byl maximálně svůj, jedinečný, vyhraněný a určitý v tom, jak plní svůj vlastní – jedinečný, vyhraněný a určitý – program. Literatura nemůže totiž ani být jiná (má-li být skutečně literaturou) než konkrétní, jedinečná, svá; autentická a neuhýbající ve své seberealizaci, svrchovaná a důsledná. Čím jiným vyhrává Holan, čím jiným vyhrává Hrabal, než tím, jak důsledně jsou každý sám sebou, jak přímo posedlí jsou svou metodou, jak dokonale je nezajímá svět dobových kategorií, myšlenkových úhybů, norem a zájmů, jimiž budou poměřováni?

Myslím, že literatura vždycky byla, je a musí být svým způsobem intolerantní. A čím je vyhraněnější, tím je nutně také intolerantnější – patří to k její přirozenosti. Myslím, že kdokoli s kýmkoli může denně obědvat v Klubu spisovatelů a jezdit na ryby. Jakmile však začneme navzájem přimhuřovat oči nad tím, co se nám vzájemně na našem psaní nelíbí, jakmile začneme uhýbat od svých vnitřních norem, přizpůsobovat se jeden druhému, smlouvat vzájemně se svými poetikami, postavíme se každý sám proti sobě, protože začneme nutně slevovat ze své jedinečnosti a couvat tím jaksi sami od sebe – až jednoho dne ze sebe nadobro vycouváme a rozplyneme se ve všeobecné neurčitosti totálního vzájemného obdivu.

Jediný, kdo musí být v tomto varu vzájemné intolerance skutečně prozíravě tolerantní, je Svaz spisovatelů. Když dramatikovi jedno divadlo hru odmítne, může se uchýlit k jinému, případně založit vlastní. Vlastní Svaz spisovatelů nikdo z nás založit nemůže. O to lepším dramaturgem ovšem tento svaz musí být, což znamená, že tím víc intolerantních individualit musí tolerovat. Nikoli ovšem tak, že by je navzájem smířoval – tím by šel proti jejich jedinečnosti, a tedy vlastně proti literatuře – ale naopak tím, že bude dělat všechno, aby jim umožnil plně se realizovat v jejich vyhraněnosti, a tedy i v jejich vzájemné intoleranci.

Ve vedení Svazu spisovatelů a na odpovědných místech ve svazových nakladatelstvích jsou lidé určitého životního, duchovního a uměleckého osudu, určité společenské zkušenosti. Dovedu si představit, jak asi těžké pro ně musí být, mají-li nejen tolerovat, ale dokonce podporovat něco, co je od začátku do konce projekcí lidí s docela jiným duchovním osudem a s docela jinou společenskou zkušeností, jako je, dejme tomu, Tvář. Něco, co je dokonce intolerantní k tomu, co dělají oni, a co samo sebe dokonce vymezuje v určitém smyslu jako přímou kontrapozici k nim. Tito spisovatelé přirozeně jsou a musí zůstat k této kontrapozici intolerantní. Jako spisova-

telé. Jako představitelé Svazu spisovatelů však musí být v tomto případě – stejně jako v tisíci jiných – hluboce tolerantní, a to nikoli jen ve smyslu pasivního nechání na pokoji, ale naopak ve smyslu aktivní vůle porozumět. Tento rozštěp není vůbec nic jednoduchého – trochu ho znám z vlastní praxe autora a zároveň dramaturga – ale jinak to asi není možné.

Nemyslím si, že by Svaz spisovatelů takto vymezené poslání neplnil. Nemohu se však zbavit dojmu, že je velice často plní polovičatě, nedůsledně, ochable. A že se za touto polovičatostí nebezpečně často ukrývá náš starý známý – totiž úhyb. Nemám teď už na mysli Tvář, ale některé jiné věci. Jen namátkově: V roce 1957 zažádala skupina spisovatelů (Kolář, Hiršal, Grossman, Vladislav, Hrabal a další) o možnost vydávat ve svazu časopis. Nešlo o skupinu spojenou určitou společně vyhraněnou koncepcí umění, ale pouze podobnou literárně realizační situací: všichni byli totiž dlouhou dobu předtím víceméně vyřazeni z literatury a zbaveni možnosti publikovat. Tehdy nedostali na svou žádost žádnou odpověď. Asi před čtvrtrokem svou žádost obnovili. Odpověď sice dosud také nedostali, ale je celkem známo, že předsednictvo Svazu spisovatelů se touto věcí zabývalo a posléze rozhodlo, že bude vydávání tohoto časopisu podporovat, že ho však vydávat nebude. Jak jinak tohle nazvat než úhyb? Možná by bylo vydávání spojeno s nějakými těžkostmi. Nemá být ale v takovém případě předním úkolem, aby tyto těžkosti byly překonány? Případá mi to, jako kdyby dramaturgie odmítla výbornou hru jen proto, aby divadlo nemělo práci s její inscenací. Anebo jsou nějaké obavy o zaměření tohoto časopisu? Nepochopím, jak může Svaz spisovatelů doporučit těmto spisovatelům, aby se pokusili najít jiného vydavatele, když přece jediné logické by bylo, aby je naopak přemlouval, aby svůj časopis nevydávali jinde než v něm, tak jako dramaturg přemlouvá autora, aby svou hru nedával jinému divadlu než jeho! Nezdá se mi, že by toto byl způsob, jak pomáhat literatuře!

Nebo jiný příklad: každý student literatury dnes ví, že dva nejlepší poválečné české literární časopisy byly Kritický měsíčník a Listy pro umění a filozofii. Tyto oba časopisy neměly spolu nic společného, ba stály v mnohém proti sobě – s onou zdravou intolerancí, provázející všechno, co má koncepci. Později byly oba tyto časopisy zastaveny a jejich jména se stala synonymem všeho špatného. Čteme-li je dnes, můžeme s tím či oním nesouhlasit, ale marně bychom tam hledali něco, co by opravňovalo k tak drastickým represím – většina článků by naopak nejen mohla dnes docela dobře vyjít v Plameni, Hostu do domu nebo v Tváři, ale připadala by nám v mnohém i aktuálnější než leccos, co tyto časopisy tisknou, a v každém případě by zapadala do současné situace lépe než celé ročníky Nového života. A přes to všechno se nikdo nenamáhá, aby očistil jména těchto časopisů.

pisů! Působí to na mě dokonce tak, jako by lidé, kteří tyto časopisy dělali, se provinili tím, že věděli určité věci dřív než jiní. Ze spolupracovníků těchto časopisů se dnes těší všem právům a pozornosti pouze ti, kteří od svých tehdejších názorů couvli, aby se k nim dnes opět zvolna vraceli. Ti, kteří neudělali nic horšího, než že si své názory zachovali i přes nepřítelny doby, tato práva nemají. Václav Černý a Jindřich Chaloupecký – šéfredaktoři obou časopisů – nejenže zůstávají mimo jakýkoli interes svazu, ale dodnes se nedočkali ani toho minima, aby byli vůbec přijati zpátky za jeho členy. Jindřich Chaloupecký je přitom v předsednictvu Svazu výtvarných umělců a Václav Černý vydal od té doby několik důležitých vědeckých knih. Nechápu, když už nejde svazu o věc principiální, že mu nejde aspoň o věc praktickou: nevím, na podkladě čeho si dopřává luxus dobrovolně se zbavovat nejkvalitnějších lidí. Jan Grossman, někdejší Chaloupeckého spoluredaktor Listů, byl na osm let vyřazen z literatury, protože říkal už dávno o literatuře věci, které dnes neříkat by bylo takřka faux pas. Co chvíli slyším, jak mu lidé vyčítají, že píše tak málo o literatuře, prý v ní jeho hlas povážlivě schází. Co ale udělal Svaz spisovatelů pro jeho získání mimo to, že ho před časem uznal způsobilým státi se kandidátem? Grossman není typ, který dovede tu a tam něco hodit na papír a pak to někam poslat, jedno kam a jedno proč. Jako člověk, který má koncepci, může se realizovat leckde, ale musí se realizovat cele, bez polovičatosti, bez úhybu. Dnes je šéfem činohry Divadla Na zábradlí. Zdejší i zahraniční ohlas práce tohoto tělesa a Grossmanovy práce osobně je obecně znám. Grossman se v divadle plně realizuje, čas i kontinuita jeho práce plně potvrdily, že tehdy kdysi měl pravdu on, a nikoli ti, kteří ho vyřadili z literatury. Grossman byl podepsán na obou dosud nezodpovězených žádostech o časopis, o nichž jsem mluvil. Snad je teď dost jasné, kam by se měli obracet všichni, kdo Grossmanovi vytýkají, že se málo zabývá literaturou.

Anebo: každý ví, že bylo ukřivděno Jiřímu Kolářovi, všichni si jeho práce váží, jeho uzlové místo v české poezii je opět obecně uznáno. A přece nemohou jeho nové rukopisy v Československu vycházet.

Anebo: konečně se může spravedlivě mluvit o básníkovi, bez něhož si českou poezii 20. století nelze představit, totiž Františku Halasovi. A přece rekonstrukce Potopy, básnických fragmentů z jeho pozůstalosti, nemůže vyjít v ústředním svazovém nakladatelství. Určitě nikoli z politických důvodů – vždyť vyjde v Brně, určitě nikoli z obavy o čtenářský zájem – vždyť je jasné, že by tahle kniha musela být první den rozebrána.

Nemluvím o těchto příkladech polovičatosti jenom proto, abych dokumentoval úhybné myšlení v praxi, ale především proto, abych nakonec položil tuto otázku: nenastal po všech kotrmelcích, popravách, rehabilita-

cích, nadšených vyznáních a schlíplých odvoláních, hysterických kritikách i sebekritikách, jež musela spisovatelská obec za poslední léta absolvovat, konečně čas k tomu, aby byl v klidu, čestně, věcným, ale přitom důsledným způsobem a takříkajíc s konečnou platností – pročištěn vzduch? Nebyl by to ten nejlepší příspěvek k dvacátému výročí osvobození?

Nesmíme totiž zapomínat, že všechno dobré a pozitivní se dříve nebo později stejně prosadí, taková je historická nutnost. Čekal Holan, čekal Hrabal, čekal Škvorecký. Čeká Kolář, ale nejen Kolář. Čeká i Weiner, čeká Kabešův soubor Ladislava Klímy, čeká zredigované dílo Jakuba Demla. Holan čekáním neztratil – kdo ztratil, byla česká poezie. Kdyby totiž vycházely Holanovy knihy v době, kdy vycházet měly, byla by možná mladá česká poezie dnes původnější, než je. Když nic jiného, tak prostě proto, že by měla Holana dříve zažitého. Nemělo by být jedním z prvních úkolů Svazu spisovatelů probouvat věci, probouvat literaturu?

To, co jsem nazval vyčištěním vzduchu, neudělají za spisovatele politici, není to totiž jejich úkolem. A literatura by byla sama proti své podstatě, kdyby nespolehala jen a jen na sebe. Myslím, že Svaz spisovatelů může mít smysl jedině tehdy, nebude-li smlouvat mezi literaturou a politikou, ale bude-li důsledně bránit právo literatury být literaturou, to jest nikoli přetlumočením už poznaného, ale zvláštním, správným poznáním. Jedině tak může být totiž literatura zároveň v nejlepším slova smyslu politikum. Pokud to ještě někdo nechápe a chtěl by od literatury něco jiného, je nutno ho přesvědčit. Tohle všechno nemůže svaz ovšem dělat bez velké společenské autority. Ale i ta záleží na něm – každý má, jak známo, tu autoritu, kterou si sám vydobude. Série vyznání, která zazněla na svazových shromážděních a která byla po zchlazení hlav a změně větru zase odvolána, jistě Svazu spisovatelů na autoritě nepřidala – u nikoho, tedy ani u těch, co vítali tato vyznání, ani nakonec u těch, co vítali jejich odvolání. Tím rozhodněji však musí být úsilí o znovudobytí této autority. Což se nepodaří ani hysterickými zpověďmi, ani zbrklými názorovými kotrmelci, ani věcnými kompromisy, sousedskou polovičatostí, pseudodialektickým a abstraktním kličkováním. Taktika je samozřejmě nutná, ale co je platná taktika, na jejímž konci nezbude nic ze zásady, která byla na jejím začátku a jíž měla taktika sloužit? Jedinou cestu vidím v klidné a důsledné věcnosti, v upřímnosti, v rozmyslu, a nikoli odvaze, ale přirozené potřebě vidět věci tak, jak jsou, a nazývat je jménem, které neuhýbá žádným směrem od jejich živého jádra.

Nikdo asi nechceme, aby padaly lidem na hlavy římsy. Dřív prý nebylo možné říct, že padají, když padaly. Dnes to lze říct, ale musí se k tomu dodat, že dívky už nenosí hubertusy. Tento frazeologický rituál je za prvé nedůstojný – a obyčejným lidem, kteří nemají důvod mluvit jinak,

než jak jim zobák narostl, směšný – a za druhé zdržuje svět v jeho vývoji: tomu, kdo má v moci vyřešit problém pražských fasád, znemožňuje totiž, aby pochopil, že nese za cosi odpovědnost a že se z této odpovědnosti nemůže vylhat ani prostřednictvím vítězného boje s hubertusy, ani abstraktními řečmi o perspektivách člověka, ani odkazem na industrializaci Slovenska.

(1965)

ÚNAVA ZE SKEPSE

Jiří Hájek

Dokud jsou lidé vystaveni ohrožení, dokud stojí v boji na život a na smrt, je jim všechno jasné. Za války se zdálo všechno jako na dlani: život i smrt, dobro i zlo. Mnozí naši přátelé šli na smrt, protože věděli, že je něco většího než život, bez čeho nelze žít: smysl života. My jsme však shodou okolností zůstali naživu. Náš život od těch časů mohl mít jediný smysl: zápas o uskutečnění hodnot, které oni stvrdili smrtí. Zdálo-li se nám, a zdálo se nám to potom stále častěji, že faktický průběh revoluce tvrdě koriguje naše vlastní představy a předpoklady, byli jsme vždy znovu i za cenu těžkých vnitřních rozporů ochotni dát nakonec za pravdu tomu, co jsme pokládali za jakousi vyšší, nadosobní, často individuálně nepochopitelnou pravdu revoluce, od níž jsme neměli právo ustoupit.

Když nás XX. sjezd KSSS seznámil s rozsahem ztrát, jež utrpěl v době stalinských deformací humanistický smysl revoluce, znamenalo to, že jsme si musili znovu klást otázku, jaký mělo smysl všechno, co jsme do té doby žili. Ubránit smysl našich životů, které byly spjaty se socialismem, znamenalo přistoupit k analýze všeho, co se odehrálo ve společnosti i v literatuře, v našem myšlení, z hlediska onoho původního smyslu, s nímž jsme začínali žít. Znamenalo to zříci se mnohého, čemu jsme na rozhraní čtyřicátých a padesátých let nakonec uvěřili, co jsme mysleli i psali. To nebylo lehké: šlo o naše nejlepší léta, v nichž jsme vydali mnoho